

POLAY ELEMÉR

A római polgárokat terhelő
közszolgáltatások rendje Arcadius
Charisiusnak, a digeszták posztklasszikus
jogászának művében

I.

1. A római polgárokat terhelő ún. közszolgáltatások: a *munera civilia* rendjének kiépítése a rabszolgatartó állam hanyatlásának produktuma volt. A termelési viszonyokban bekövetkezett változások, az állam passzív talapzatát képező rabszolgamunkarendszernek, mint gazdasági alapnak bomlása, s az új, préfeudális termelési viszonyok első jeleinek kibontakozása volt az az alapvető tényező, amely sok egyéb tényezővel való összehatás folytán szükségessé tette az eddig a magántulajdonon alapuló munkarendszer mellett (rabszolgatulajdon) az államszervezet ökonomizálását, s a polgároknak hivatásukhoz való kötését. A jogi felépítmény területén ez a jelenség a magánosok gazdálkodó tevékenységébe való mind erőteljesebb állami beavatkozás formájában jelentkezett, ami lényegében azt eredményezte, hogy a *ius publicum a ius privatum*-mal szemben mintegy „hódító joggá” vált, hiszen a magántulajdon, sőt a polgárok személyes szabadsága egyre több korlátozás alá esett. Ennek ideológiai bázisát a késői klasszikus kortól kezdve a jogászok az „*utilitas*” görög, illetve hellenisztikus filozófiából eredő kategóriájával teremtették meg. Az *utilitas publica* és *utilitas privata* szembeállítását igen alkalmasnak bizonyult arra a célra, hogy az állam ökonomizálását ideológiailag alátámasztó *utilitas publica*, a „közérdek” háttérbe szorítása az *utilitas privatat*, a „magánérdeket”. Erre előbb csak inkább nem jogi íróknál találunk utalást, így Tacitusnál, aki szerint „*habet aliquid ex iniquo omne magnum exemplum, quod contra singulos utilitate publica rependitur*” (Ann. 14.44.), utóbb azonban Diocletianus egy rendelete is hangsúlyozza, hogy „*utilitas publica praeferenda est privatorum contractibus*” (C. 12.62.3.).¹ Ilyen körülmények között az eddig mobilis gazdasági viszonyok bizonyos immobilizálódása válik észlelhetővé, s ezzel magának az egész római társadalomnak bizonyos megmerevedése. Az eddig rugalmas árucseré-világforgalmat bizonyos, a feudalizálódás felé mutató kötöttségi rendszer kezdi színeezni. E társadalmi—gazdasági megmerevedésnek egyik igen fontos jellegzetessége a *munera civilia* kialakulása, majd rendszerbe foglalása.

2. A *munera civilia* nem voltak ismeretlenek a köztársasági Rómában sem, ahol pl. a polgárok munkaerejét vették alkalmilag igénybe a város megerősítésénél.² Ez a jelenség azonban esetleges volt. A termelési viszonyokban bekövetkezett változások mellett a sztoikus filozófia „uralkodó”-eszméje — mely sze-

¹ A. Steinwenter: *Utilitas privata — utilitas singulorum*. Fschft. P. Koschaker I. Weimar, 1936. 85. és k. l. — D. Nörr: *Die Entwicklung des Utilitätsgedankens*. SZ. Rom. Abt. 73 (1956) 119. l. — E. Pólay: *Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom*. Budapest, 1964. 316. és k. l.

² U. v. Lübtow: *Das römische Volk. Sein Staat und sein Recht*. Frankfurt a/M. 1955. 448. l.

rint az az állam első szolgája — az, amelyet Hadrianus császár a maga polgári bürokráciájának kiépítésénél szem előtt tart, s így ő veti meg a *munera civilia* rendszerének alapjait.³ A termelési viszonyok további átalakulása, s a Stoa uralkodóideáljának erősebb hatása folytán a „szolgálati szemlélet” az alattvalókra is kiterjed, s így teremődik meg az a rendszer, amelyet *Rostovtzeff*⁴ úgy jellemez, hogy a régi polgári közösség felbomlik és zárt rendek és hivatáscsoportok tömegévé alakul, amely az állammal szemben bizonyos külön szolgáltatásokra van kötelezve. Ennek a „szolgáltatási rendnek” alapja azonban nézetünk szerint nem a régi Róma polgárait az állam válságos helyzetében esetlegesen terhelő kézimunka-szolgáltatás, vagy fogatállítási kötelezettség képezte, mint azt *Lübtow*⁵ véli, hanem kizárólag — mint azt *Dulckei*⁶ feltételezi — az Egyiptomban talált liturgia-rendszer, mely szerint a közösség minden tagja intézményesen köteles volt bizonyos, a közösség által szükségelt szolgáltatások teljesítésére, meghatározott rendszer szerint, sőt a közösségi szervek is felelősök voltak felsőbbségük irányában arra, hogy a liturgia teljesíthetőségét a közösség tagjai részéről (a liturgia-rendszer bizonyos ilyen szerepét *Lübtow* sem tagadja).

3. A jusztiinianuszi forrásokban e kötelezettségekről időbelileg először a Severusok kortársa, a görög származású Callistratus tesz említést a 2. század fordulóján valamikor, amidőn arról beszél, hogy „*munus aut publicum aut privatum est*” (D. 50.4.14.1.). A másik szerző, aki lehetett késői klasszikus, de ugyanúgy korai posztklasszikus,⁷ Hermogenianus, aki szerint „*munerum civilium quaedam sunt patrimonii, alia personarum*” (D. 50.4.1. pr.). Emellett külön definíciót találunk Callistratusnál a *munus publicum*-ról (D. 50.4.14.1.). Rajtuk kívül csupán Arcadius Charisius az, aki e szegényes tartalmú, kisterjedelmű, kevésbé rendszerezett digesztarészletekkel szemben a „*De muneribus et honoribus*” c. titulus (D. 50.4.) keretében részletes ismertetést ad a *munera civilia*-ról, s az említett titulus 18 fragmentuma közül ez az egyetlen, amely címe szerint kizárólag e témával foglalkozik.

II.

1. A konstantinuszi, illetve azt közvetlenül követő időben élt Arcadius Charisiustól⁸ — akiről egyébként egyedül tudhatjuk biztosan, hogy a Digestába felvett posztklasszikus jogász volt — a digestaszerkesztők az Index Florentinus tanúsága szerint is három mű töredékeit vették fel a Digestába. Ezek az Index rendje szerint:

- a) *De testibus*,
- b) *de officio praefecti praetorio*,
- c) *de muneribus civilibus*.

³ *Lübtow* id. m. 448. 1.

⁴ *M. Rostovtzeff*: Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich. Leipzig, 1929. II. 232. 1.

⁵ *Lübtow* id. m. 448. 1.

⁶ *G. Dulckei*—*F. Schwarz*: Römische Rechtsgeschichte.³ München—Berlin, 1963. 181. 1.

⁷ Arra nézve, hogy a Digestába felvett Hermogenianus nevű epitomae-szerző, valamint Hermogenianus a kódexszerkesztő nem voltak feltétlenül azonosak, s az epitomae-szerkesztő késői klasszikus jogász is lehetett, ld. *E. Pólay*: Die Hermogenianfrage und die justinianische Kodifikation. *KLIO* 60 (1978) 499—506. 1.

⁸ A jusztiinianuszi törvénykönyvekben a Charisius név négy változatban jelentkezik: a) „*Charisius praeses Syriae*” (C. 9. 41. 9.) és „*Charisius*” minden tisztség meg-

Hogy a felsorolt művek ez az egymásutánja az Index Florentinusban (XXXIV. 1.—3.) vajon időrendiséget, fontossági sorrendet, vagy a digestarendszert követő összeállítást kíván jelezni, ma már nem állapítható meg még csak hozzávetőlegesen sem. Témánk szempontjából csupán a harmadik mű bír jelentőséggel, meg kell azonban jegyeznünk, hogy míg az első mű a római jogrendszer szempontjából részben a magánjoghoz (polgári eljárásjog), részben a közjoghoz (büntető eljárásjog) tartozott, addig a két utóbbi a római közjoghoz (államjog, illetve közigazgatási és pénzügyi jog), s emellett a két utóbbi mű olyan vonatkozásban is tartalmi kapcsolatban állott egymással, hogy a *munera civilia* rendjének betartása felett a tárgyalat korszakban éppen a *praefectus praetorio* gyakorolta a főfelügyeleti jogot (C. Th. 8.2. 4—6. -9.16—18. és 11.16.17—18.). Ehhez képest, amennyiben az Index Florentinusban fellelhető fentemlített sorrend kronologikus, úgy egyáltalában nem kizárt, hogy a „*De officio praefecti praetorio*” c. mű megírása indította Arcadius Charisiust arra, hogy a *munera civilia* rendjét egy egységes műben összefoglalja.

2. Az Arcadius Charisiustól származó fragmentum a maga egészében a következő:

„*Munerum civilium triplex divisio est: nam quaedam munera personalia sunt, quaedam patrimoniorum dicuntur, alia mixta. 1. Personalia sunt, quae animi provisione et corporalis laboris intentione sine aliquo gerentis detrimento perpetrantur, veluti tutela vel cura, kalendarum quoque curatio. 2. Et quaestura in aliqua civitate inter honores non habetur, sed personale munus est. 3. Tironum sive equorum productio et si qua alia animalia necessario producenda vel res pervehendae sive persequendae sunt vel pecunia fiscalis sive annona vel vestis personae munus est. 4. Cursus vehicularis sollicitudo, item angariarum praebitio personale munus est. 5. Cura quoque emendi frumenti olei (nam harum specierum curatores, quos σιτώνας et ἐλαιώνας appellant, creari moris est) inter personalia munera in quibusdam civitatibus numerantur: et calefactio publici balinei, si ex redditibus alicuius civitatis pecunia subministratur. 6. Sed et cura custodiendi aquae ductus personalibus muneribus adgregatur. 7. Irenarchae quoque, qui disciplinae publicae et corrigendis moribus praeficiuntur; sed et qui ad faciendas vias eligi solent, cum nihil de proprio patrimonio in hoc munus conferant; item episcopi, qui praesunt panem et ceteris venalibus rebus, quae civitatum populis ad cotidianum victum usui sunt, personalibus muneribus funguntur. 8. Qui annonam suscipit vel exigit vel erogat,*

jelölése nélkül (C. 11. 55. 1.), b) „*Aurelius Arcadius Charisius magister libellorum*” (D. 1. 11. 1.), c) „*Arcadius Charisius*” (D. 48. 18. 10. — 50. 4. 18.) és d) „*Arcadius qui et Charisius*” (D. 22. 5. 1.—22. 5. 21. és 29.) A forráshelyek beható vizsgálata alapján (Pólay: Aurelius Arcadius Charisius, der nachklassische Jurist der Digesten und die Hermogenianfrage; nyomás alatt a Tübingenben szerkesztett „Aufstieg und Niedergang der römischen Welt” c. sorozat III. részében) megállapítható, hogy Charisius a dioklecianusi idők névtelen alattvalója, Charisius, Syria 290-ben működő hatalmas helytartója és Arcadius Charisius, vagy másképpen Aurelius Arcadius Charisius, vagy ismét másképpen Arcadius qui et Charisius, tehát a digesztajogász a konstantinuszi. ill. az ezt követő időknek, aki „*Liber singularis de officio praefecti praetorio*” c. művét 331 után írta, nem azonos személyek. Arcadius Charisiusra nézve ld. az irodalomban W. Kunkel: Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen.² Graz—Wien—Köln, 1967. 263. 1. 565. jz. — A. Dell’Oro: Aurelio Arcadio Carisio nel Digesto e nel Codice. Stud. Bettj II. Milano, 1962. 333. és k. 1. — R. Orestano: Arcadio Carisio. Nov. Dig. It. 523.

et exactores pecuniae pro capitibus personalis muneris sollicitudinem sustinent. 9. Sed et curatores, qui ad colligendos civitatum publicos redditus eligi solent, personali munere subiunguntur. 10. Hi quoque, qui custodes aedium vel archeotae vel logographi vel tabularii vel xenoparochi (ut in quibusdam civitatibus) vel limenarchae vel curatores ad extriunda vel reficienda aedificia publica sive palatia sive navalia vel mansiones destinantur, si tamen pecuniam publicam in operis fabricam erogent, et qui faciendis vel reficiendis navibus, ubi usus exigit praeponuntur, muneribus personalibus adstringuntur. 11. Camelasia quoque similiter personale munus est: nam ratione habita et alimentorum et camelorum certa pecunia camelariis dari debet, ut solo corporis ministerio obligentur. Hos ex albi ordine vacari nec ulla excusatione liberari, nisi sola laesi et inutilis corporis et infirmitate, specialiter sit expressum. 12. Legati quoque, qui ad sacrarium principis mittuntur, quia viaticum, quod legativum dicitur, interdum solent accipere, sed et nyctostrategi et pistrinorum curatores personale munus ineunt. 13. Defensores quoque, quos Graeci syndicos appellant, et qui ad certam causam agendam vel defendendam eliguntur, laborem personalis muneris adgrediuntur. 14. Iudicandi quoque necessitas inter munera personalia habetur. 15. Si aliquis fuerit electus ut compellat eos, qui prope viam publicam possident, sternere viam, personale munus est. 16. Pari modo qui acceptandis sive suscipiendis censualibus professionibus destinantur, ad personalis muneris sollicitudinem animum intendunt. 17. Mastigophori quoque, qui agonothetas in certaminibus comitantur, et scribae magistratus personali muneri serviunt. 18. Patrimoniorum sunt munera, quae sumptibus patrimonii et damnis administrantis expediuntur. 19. Elemporia et pratura apud Alexandrinos patrimonii munus existimatur. 20. Susceptores quoque vini per provinciam Africam patrimonii munus gerunt. 21. Patrimoniorum autem munera duplicia sunt: nam quaedam ex his muneribus possessionibus sive patrimonii indicuntur, veluti agminales equi vel mulae et angariae atque veredi. 22. Huiusmodi igitur obsequia et hi, qui neque municipes neque incolae sunt adgnoscerere coguntur. 23. Sed et eos, qui faenus exercent, etsi veterani sint, tributiones eiusmodi adgnoscerere debere rescriptum est. 24. Ab huiusmodi muneribus neque primipilaris neque veteranus aut miles aliusve, qui privilegio aliquo subnixus, nec pontifex excusatur. 25. Praeterea habent quaedam civitates praerogativam, ut hi, qui in territorio earum possident, certum quid frumenti pro mensura agri per singulos annos praebeant: quod genus collationis munus possessionis est. 26. Mixta munera decaprotiae et icosaprotiae, ut Herennius Modestinus et notando et disputando bene et optima ratione decrevit: nam decaproti et icosaproti tributa exigentes et corporale ministerium gerunt et pro omnibus defunctorum fiscalia detrimenta resarciunt ut merito inter mixta hoc munus numerari debeat. 27. Sed ea, quae supra personalia esse diximus et hi qui funguntur ex lege civitatis suae vel more etiam de propriis facultatibus impensas faciant vel annonam exigentes desertorum praediorum damna sustineant, mixtorum definitione continebuntur. 28. Haec omnia munera quae trifariam divisimus una significatione comprehenduntur: nam personalia et patrimoniorum et mixta munera civilia seu publica appellantur.

tur. 29. *Sive autem personalium dumtaxat sive etiam civilium munerum immunitas alicui concedatur, neque ab annona neque ab angariis neque a veredo neque ab hospite recipiendo neque a nave neque capitacione, exceptis militibus et veteranis, excusari possunt.* 30. *Magistris, qui civilium munerum vacationem habent, item grammaticis et oratoribus et medicis et philosophis, ne hospitem reciperent, a principibus fuisse immunitatem indultam et divus Vespasianus et divus Hadrianus rescripserunt*" (D. 50.4.18.).

3. Az idézett terjedelmes fragmentum mindenekelőtt azt árulja el, hogy itt egy a polgárokat terhelő közszolgáltatásoknak (*munera civilia* = *munera publica*) minden részletre kiterjedő, nagyrészt taxative klasszifikált felsorolásával állunk szemben, a *munera civilia* valóságos „kódexével”.

Mindezt figyelembe véve mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy az Arcadius Charisius által adott osztályozás már magában fejlettebb, mint a nála feltehetően korábban működött (de lehet, hogy kortárs) Hermogenianustól származó. Míg ui. Hermogenianus szerint: „*munerum civilium quedam sunt patrimonii, alia personarum*” (D. 50.4.1. pr.), addig jogászunk szerint: *munerum civilium triplex divisio est: nam quaedam munera personalia sunt, quaedam patrimoniorum dicuntur, alia mixta*” (D. 50.4.18. pr.).

Arcadius Charisius filozófiai iskolázottsága a három említett műből vett töredékek közül éppen a most tárgyaltban tükröződik legjobban. A *divisio* tudatos alkalmazása, mint meghatározási módszer feltétlenül erre utal. A D. 50.4.18. principiumában a *munera* egy *genusa* („*munus aut publicum, aut privatum est*” — Call. D. 50.4.14. pr.), éspedig a *munus publicum* mint *res finita* egy ún. *triplex divisio* útján nyer meghatározást és ez a definíciós módszer egy, szerzőnkől a jusztiinianuszi kompilátorok által a Digestába felvett másik szöveghelyen is észlelhető (D. 50.4.18.28.). Mindez arra utal, hogy Arcadius Charisius a *divisio* fogalmát elméletileg ismerte, s a gyakorlatban az e szóval jelzett módszert alkalmazta.⁹

4. Ami szerzőnk most tárgyalt művében előforduló egyéb definíciókat illeti, megállapítható, hogy azok kítűnő jogászai technikával voltak megszerkesztve. „*Personalia (sc. munera) sunt* — mondja a szerző — *quae animi provisione et corporalis laboris intentione, sine aliquo detrimento perpetrantur, veluti tutela, vel cura, kalendarii quoque curatio*” (D. 50.4.18.1.). Ezután a *munera civilia personalia*, tehát a személyes közszolgáltatások közelebbi precizizását adja jogászunk. Így megállapítja, hogy az ún. békebírák (*irenarchae*) funkciója, akiknek feladata a közrend és a tiszta erkölcsök őrzése, s egyben az utak karbantartására való felügyelet, „*cum nihil de proprio patrimonio in hoc munus conferant*” (D. 50.4.18.7., azaz mivel e tisztség viselése nem ró rájuk anyagi terhet), kizáró-

⁹ Míg a kétszeres, ill. *bifaria divisio* általában a klasszikus kort jellemzi (pl. D. 38. 10. 4. 2. „*bifariam intelligere*” Modestinusnál), s így Hermogenianus, az *epitomae*-szerző klasszicitása ezzel is valószínűsíthető, a posztklasszikus korban a „*triplex divisio*” jut előtérbe. F. Pringsheim (Beryt und Bologna. Ges. Abh. I. Heidelberg, 1961. 416. l.), szerint bár Paulus egy helyen „*tripertita divisio*”-t említ, de ez posztklasszikus módosítás eredménye. Hermogenianus és Arcadius Charisius osztályozási rendszere közti különbségről ld. Pólay: Die Hermogenianfrage, 506. l. — A *partitio* és *divisio*, mint a definiálás eszköze már Cicerónál jelentkeznek görög filozófiai hatás folytán (Top. 5. 28.). Megállapítható, hogy a *divisio* cicerói koncepcióját Arcadius Charisius éppúgy ismerte, mint pl. Gaius. Ld. D. Nörr: *Divisio und Partitio* Münchener Universitätschriften, Jur. Fakultät, Bd. 4. Berlin, 1972. 20. és k. l. és Pólay: *Privatrechtliche Denkweise der römischen Juristen*, Acta Jur. et Pol. Univ. Szeged, 1979. 66—67. és 127. l.

lag személyes közszolgáltatást jelent. Majd hangsúlyozza, hogy azok, akik „*solo corporis ministerio obligentur*” (D. 50.4.18.11.), tehát csak testi jellegű közszolgáltatásra vannak kötelezve, mint a császári udvarba küldött legatusok, minthogy „*viaticum . . . interdum solent accipere*” (D. 50.4.18.12.), tehát útiköltséget is kapnak, szintén csak személyes közszolgáltatással vannak terhelve.

A *munera civilia personalia* kimerítő kategorizálása után rátér a szerző a vagyoni jellegű közszolgáltatások (*munera patrimoniorum*) meghatározására. E szerint: „*Patrimoniorum sunt munera, quae sumptibus et damnis administrantis expediuntur*” (D. 50.4.18.18.), azaz ide azok a közszolgáltatások tartoznak, amelyek a szolgáltatást végző vagyonának terhére, az ő kárára történnek. Ezt követően a *munera patrimoniorum* kettős differenciálásával foglalkozik a szerző: „*Patrimoniorum autem munera duplicia sunt, nam quaedam ex his muneribus possessionibus sive patrimoniis indicuntur . . .*” (D. 50.4.18.21.), de a második variáns mibenlétére csak egy argumentum a contrario segítségével következtethetünk. E szerint a *munera patrimoniorum* egyik esete az, amikor a közszolgáltatás egy telket, vagy más vagyontárgyat terhel, tekintet nélkül annak tulajdonosára, tehát „dologi jogi hatállyal”, míg ebből következőleg a másik eset az lehetett, hogy a polgár saját személyében volt kötelezve vagyona terhére, tehát „kötelmi jogi hatállyal”.

Végül a vegyes közszolgáltatásokról (*munera mixta*) szól a szerző: „*Sed ea, quae supra personalia esse diximus, si hi, qui funguntur . . . etiam de propriis facultatibus impensas faciant . . . mixtorum definitionem continebuntur*” (D. 50.4.18.27.). E szerint minden *munus personale munus mixtum*-nak minősíthető, ha a szolgáltatásra kötelezett polgára a közösségnek e szolgáltatását nem csupán személyes munkájával, hanem emellett saját költségére végzi. E csoport különösen jelentős kategóriájaként emeli ki a szerző azoknak az adószedőknek a szolgáltatásait, akik arra voltak kötelezve, hogy az adóköteles polgárok halála, vagy az adóköteles telkek elhagyása esetében a *fiscus* adókövetelését, vagy a közületét saját vagyonukból elégítsék ki (D. 50.4.18.26—27.).¹⁰

5. Az Arcadius Charisiustól származó „*De muneribus civilibus*” c. mű a három, fentiekben forrásszerűleg meghatározott közszolgáltatási kategória egyes eseteit részletesen sorolja fel a továbbiakban.

a) A személyes közszolgáltatások a „kódex” szerint a következők: a gyámosság, gondnokság, valamint a naptárra, annak kezelésére való felügyelet (D. 50.4.18.1.), amely utóbbin talán az államkincstár bevételi és kiadási naplójának kezelését kellett érteni (D. 50.8.12.); ide tartozott egy-egy *civitas quaesturája*, amely nem minősült *honornak* (D. 50.4.18.2.)¹¹; idetartozott az újoncok és lovak rendelkezésre bocsátására való felügyelet, az állatok ellátásáról való gondoskodás, különböző dolgok (császári pénz, gabona, felszerelés) el- és visszaszállításának biztosítása (uo. 3.); postakocsiról és előfogatról való gondoskodás (4.); gabona és olaj beszerzésének biztosítása, valamint a nyilvános fürdők fűtéséről való gondoskodás, természetesen nem saját költségén (5.); a vízvezetékek kar-

¹⁰ Az idézett szöveghely keretében Modestinust idézi szerzőnk, jöllehet itt *munera mixta*-ról, a *triplex divisio* harmadik tagjáról van szó, s Modestinus csak *duplex (bifaria) divisio*t (D. 38. 10. 4. 2.) ismer még csak a *munera civilia* vonatkozásában. A nagy klasszikus szerző idézését itt tulajdonképpen az indokolja, hogy Modestinus az ún. *decaproti*; és *icosaproti* kategóriáit terhelő kettős kötelezettségekről bizonyos megállapításokat tesz, s ez a szerző témájába vágni látszik.

¹¹ „*Honor — mondja Callistratus (D. 50. 4. 14. pr.) — municipalis est administratio rei publicae cum dignitatis gradu, sive cum sumpto sive sine erogatione continens*”.

bantartásának biztosítása (6.); a békebírói tisztség ellátása és az élelmiszerral való ellátás (7.), a gabonaszállítás és a fejpénzek beszedésének irányítása (8.); gondoskodás a város közjövödelmeinek beszedéséről (9.); idetartozott a házfelügyelői, levéltárosi, számvevői, könyvelői, elszállásolási gondnoki, kikötő felügyelői hivatás, valamint középületek és hajók építésének és karbantartásának felügyelete, persze szintén nem saját költségen (10.); szól ezután szerzőnk bizonyos *camelasiaról*, amelyről Hermogenianus is beszél (D. 50.4.1.2.), amin talán „tevekísérőt” kell érteni; a császári udvarba küldött legatusi funkció is ide tartozik (útiköltségüket a közösség fizette), továbbá az éjjeliőri szolgálat valamint a malomellenőr (12.); személyes szolgáltatásnak minősült a városnak különböző eljárásokban való képviselete (13.), a bírói funkció ellátása (14.), a telektulajdonosok útkövezésre való kötelezése (15.), valamint a becsüsi nyilatkozatok nyilvántartásbavétele (16.), s végül az ünnepi játékok előjáróinak kísérése, valamint a hivatalnokok mellett az irnoki funkció ellátása (17.).

b) A vagyoni jellegű közszolgáltatásokat a szerző az alábbiakban regisztrálja: Alexandriában az olaj- és gyümölcsbeszerzés, Africa provinciában pedig a bor beszerzése (persze itt már saját költségen) tartoznak elsősorban e kategóriához (19—20.). Egyes szolgáltatások kifejezetten az ingatlant, vagy más vagyontárgyakat terhelnek (mint pl. a teherhordó lovak, öszvérek, fogat, postolovak esetében). Ilyen szolgáltatásokra — mint már említettük — mindenki kötelezve van, legyen az polgár, vagy sem az illető városban (22.). Egyes városoknak megvolt az a privilegiumuk, hogy az ingatlantulajdonosok csak az ingatlan mértékéhez mért gabona-, vagy egyéb szolgáltatásokra voltak kötelezve, s mindezek a terhek magát az ingatlant terhelték, tekintet nélkül arra, ki annak a tulajdonosa, s e szolgáltatások alól nem kaptak mentséget sem az aktív katonák, sem a veteránok, sem a papok (25.).

c) Végül ami a *munera mixta*-t illeti, ide tartoztak a szolgáltatás- és adóvégrehajtási funkciók (*decaproti*, *icosaproti*), a végrehajtók azonban kötelesek voltak az adókötelese elhalálozása, vagy az adókötelese telek elhagyása folytán kieső kincstári jövedelmeket sajátjukból pótolni (26—27.). Ide tartoztak általában mindazon közszolgáltatások, amelyeket a személyes szolgáltatások közt sorolnak fel, amennyiben külön törvény, vagy a vonatkozó város szokásai szerint a személyi szolgáltatásokra kötelezett e szolgáltatás megfelelő teljesítése érdekében saját vagyonát is kénytelen igénybe venni (27.).

6. A *munera mixta* felsorolása azonban nem látszik olyan egyszerűnek, mint az az előbbi két kategóriánál észlelhető. A személyes jellegű közszolgáltatásokat Arcadius Charisius pontosan meghatározza: „*personalia sunt quae animi provisione et corporalis laboris intentione sine aliquo gerentis detrimento perpetrantur*” (D. 50.4.18.1.). A felsorolás a továbbiakban egyértelműen taxatívnek látszik. Azok egy része társadalmilag magasabbra volt értékelve (a császári udvarba küldött legatusok, a város képviselői az eljárásokban; a *defensores*, a *iudices*, *tutores*, *curatores*, *irenarchae*, *városi quaestorok* stb.), valamint a kikötő- és építésfelügyelői funkció stb., jóllehet nem tartoztak a *honores* közé. Másik csoportba azok a szolgáltatások tartoztak, amelyek a közület gazdasági tevékenységéhez kapcsolódtak (pl. közellátás). Ismét más kategóriát képeztek a különböző subaltern közfunkciók (pl. házfelügyelő, közfürdők fűtéséről gondoskodó személy stb.), s végül a társadalmilag leginkább lebecsült kategóriák (pl. a *camelasia*). Ezzel szemben a *munera patrimonii* kategóriája már nem ilyen világos. Mindenesetre pontosan körülírt csoportot képeznek azok a közszolgáltatások, amelyek egy telket, vagy bizonyos vagyontárgyakat terhel-

nek, tehát „dologi” jellegűek, hiszen a vagyontárgy mindenkori tulajdonosára nehezednek. Egy pár vagyoni közszolgáltatást exemplifikatíve sorol fel a forráshely (olaj-, gyümölcs- és borbevásárlás saját költségén). — Ami végül a egyes közszolgáltatásokat illeti, ide tartoznak azok a látszólag személyi közszolgáltatások, amelyek a kötelezettet vagyoniilag is terhelik (adószedők, akik a kieső kincstári jövedelmet sajátjukból kötelesek pótolni). A *munera mixta* kategóriája tehát bár látszólag egész korrekt megfogalmazást nyert, mégis egy hibában szenved, ha a forráshelyben nyújtott felsorolást tekintjük. Bizonyos szolgáltatások ui., amelyek a *munera patrimonii* csoportban soroltattak fel (pl. olajbevásárlás stb.), amelyek nem jelentettek „dologi”, hanem csak „kötelmi” terhet, lényegében a *munera mixta* csoportjába tartoztak. Úgy véljük, hogy ez az elhelyezése az olaj- stb. beszerzésének arra vezethető vissza, hogy Arcadius Charisius azokat az afrikai helyi szokásokra tekintettel („*apud Alexandrinos patrimonii munus existimantur . . .*”) minősítette *munera patrimonii*-nak, de az általános definíciók szerint ezek a *munera mixta* csoportjába (vagyoni jellegű személyi terhek) számíthatók.

7. A fragmentum végén a szerző a *munera civilia* alóli mentességről szól. Itt elsősorban a) személyi mentességről van szó, amelyet abszolút értelemben csak az aktív katonák és a veteránok élveznek, mások ui. csak relatív mentességgel rendelkeznek pl. előfogat, postaló biztosítása, vendég befogadása, hajóépítésben való részvétel stb. tekintetében; b) másrészt bizonyos hivatásokkal járó relatív közszolgáltatási mentességről szól a forráshely a tanítók, grammatikusok, oratorok, orvosok, filozófusok vonatkozásában, akiknek részére már Vespasianus és Hadrianus rescriptuma biztosította a vendégfogadással járó közszolgáltatás alóli mentességet (D. 50.4.18.29—30.). Ez a forrásrész egyébként azt is elárulja — amire kezdetben utaltunk —, hogy a közszolgáltatások rendjének kiépítése már Hadrianus (sőt Vespasianus) idején, tehát az 1. század végén, illetve a 2. század első felében megindult, azaz akkor, midőn Egyiptom, az egykori „liturgiaállam” gazdasági felépítése recepciót nyert a birodalmi jogba.

III.

1. A fent tárgyalt forráshely, illetve forráshelyek alapján a *munera civilia* tekintetében az alábbi következtetések tehetők:

a) Arcadius Charisius „*De muneribus civilibus*” c. műve jogi tükröződése a bomló rabszolgatartó társadalom társadalmi—gazdasági alapjainak, termelési viszonyainak. E közszolgáltatási rendszer kialakulásában a termelési viszonyok determináló szerepe mellett szerepet játszott a sztoikus filozófiának az a tétele, mely szerint az állam vezetője annak szolgálja, s e tételnek a polgárokra való vetítése, valamint az ekkor már a birodalom részévé vált „liturgiaállam”, Egyiptom gazdasági rendszere, mint példakép. Az Arcadius Charisiustól származó terjedelmes fragmentum is bizonyítja, hogy e rendszer kiépítése intézményesen már Vespasianustól, de elsősorban Hadrianustól kezdődik, amelynek eredményeként az állam a polgárai magánéletébe egyre erőteljesebben beavatkozik, míg végül a diokleciánuszi—konstantinuszi monarchia az állami mindenhatóságot a legfelső fokra emelte és fokozatosan megszilárdította.

b) Arcadius Charisius idézett műve feltétlenül későbbi időből származik, mint Hermogenianus *epitomae*-i. Erre utal a *munera civilia duplex divisio*ja Hermogenianusnál, s a fejlettebb *triplex divisio* Arcadius Charisiusnál.

c) E mű témaválasztása bizonyos összefüggésben látszik lenni a szerzőnek „*De officio praefecti praetorio*” c. művével, minthogy e magasrangú állami tisztviselő gyakorolta a felügyeletet a *munera civilia* rendje fölött.

d) A „*De muneribus et honoribus*” (D. 50.4.) c. digestatitulusba felvett Arcadius Charisius-féle mű volt az egyetlen liber, amely mint monográfia a jusztiniánuszi kompilátorok kezében volt, s így a titulus 18 fragmentuma relációjában ez a fragmentum valóságos „*munera civilia*-kódex”-nek tekinthető.

e) A tárgyalt téma gondos differenciálása, a *triplex divisio* előírászerű alkalmazása, mint jogászunk filozófiai iskolázottságának jelei, az érthető és világos meghatározások, a kifejezésteljes analízis, amit a *munera civilia* ról kapunk és az általa fejtegetett kategóriák nagyszerű szintézise, mely szerint: „*Haec omnia munera, quae trifarium divisimus, una significatione comprehenduntur: nam personalia et patrimoniorum et mixta munera civilia seu publica appellantur*” (D. 50.4.18.28.), továbbá a polgári közkötelezettségek rendezett kategorikus felsorolása e műnek részben posztklasszikus jelleget adnak, de kazuisztikáját tekintve ugyanakkor megmarad bizonyos az elődöktől örökölt klasszikus kazuisztikus jelleg is. Arcadius Charisius e műve így mind a klasszikus, mind a posztklasszikus művek előnyös sajátosságait egyesíti.¹²

ELEMÉR PÓLAY

DIE AUF DEN RÖMISCHEN BÜRGERN LASTENDE ÖFFENTLICHE DIENSTORDNUNG IM WERKE DES ARCADIUS CHARISIUS, DES NACHKLASSISCHEN JURISTEN DER DIGESTEN

(Zusammenfassung)

I. Die Ordnung der öffentlichen Dienste, die die freien Untertanen des Römerreiches belasteten (*munera civilia*), war das Produkt des Niederganges des Sklavensystems Roms, die nach Muster des ägyptisch-hellenistischen „Liturgienstaates“, mit Hilfe der stoischen Ideologie, dergemäss der Herrscher und — mutatis mutandis — die Untertanen des Reiches die Diener dessen seien, von den Kaisern, seit Vespasian, bezw. Hadrian ausgebaut wurde. Die Ordnung der *munera civilia* ermöglichte der Staatsmacht in das Dasein seiner Bürger immer stärker und strenger einzugreifen, bis schliesslich in der diokletianisch-konstantinischen Monarchie die staatliche Omnipotenz ihren Höhepunkt erreichte und systematisch befestigte.

II. Das fragmentarisch in die Digesten aufgenommenes Werk „*De muneribus civilibus*“ von Arcadius Charisius stammte aus den konstantinischen, bezw. nachkonstantinischen Zeiten und bedeutete für den Kompilatoren der Digesten sozusagen ein Kodex der *munera civilia* (D. 50. 4. 18.). Während Hermogenian, der Epitomenverfasser, der aller Wahrscheinlichkeit nach vor Arcadius Charisius wirkte, nur zwei Arten der *munera civilia* kannte, „*munerum civilium* — sagt unser Autor — *triplex divisio est: nam quaedam munera personalia sunt, quaedam patrimoniorum dicuntur, alia mixta*“ (D. 50. 4. 18. pr.). Unter dem Begriff der *munera personalia* versteht er die reinen Personenlasten, von denen das Vermögen des Verpflichteten keineswegs be-

¹² A konstantinuszi korszak császári rendeleteinek stílusa a diokleciánuszi relációjában tele van „mit wilden rhetorischen Renken“, mint azt F. Schulz (Geschichte der römischen Rechtswissenschaft, Weimar, 1961. 415. l.) mondja, ez pedig feltétlenül befolyásolta e kor jogászainak stílusát. Ennek ellenére szerzőnk megőrizte stílusának világosságát posztklasszikus jellege ellenére is, még akkor is, ha néha bizonyos bőbeszédűséget észlelhetünk nála, ami posztklasszikus jelenség (W. Kalb: Roms Juristen nach ihrer Sprache dargestellt. Leipzig, 1890. 144. és k. l.).

lastet wurde, unter dem der *munera patrimoniorum* einerseits die Reallasten eines Grundstückes, bezw. eines anderen Besitzstückes oder solche Lasten, die das Vermögen eines bestimmten Bürgers drückten, also „obligationenrechtlichen Charakters“ waren. Unter den *munera mixta* versteht der Verfasser diejenige öffentlichen Dienste, die z. T. den Bürger persönlich, z. T. sein Vermögen belasteten. Die Aufführung der *munera personalia* schieht in diesem Werk taxativen Charakters, die der anderen beiden Kategorien gewissermassen exemplifikativen und die Gränze der letzteren beiden Gruppen scheint uns gewissermassen schwimmend zu sein.

III. Die sorgfältige Differenzierung, die ausgezeichnete Anwendung der Definitionsmethode, die schöne Analyse der einzelnen Arte der öffentlichen Dienste, am Ende die grossartige Synthese jener (D. 50. 4. 18. 28.) und die schöne kasuistische Aufzählung der einzelnen *munera* machen das Buch von Arcadius Charisius zu einem juristischen Meisterwerk, das die vorteilhaften Eigentümlichkeiten sowohl der klassischen, als auch der nachklassischen Werken zu vereinigen scheint.